

Alexandra Gherasim

VALORIFICAREA INTENSITĂȚII ABSOLUTE A UNOR SUBSTANTIVE ÎN TEXTUL ARTISTIC

Studiile de gramatică apărute recent prezintă o abordare a categoriilor gramaticale din perspectivă funcțională. Faptul acesta permite identificarea și interpretarea anumitor aspecte ale faptelor de limbă prin prisma teoriei textului/discursului, a științelor comunicării, a semanticii contextuale, a hermeneuticii etc. Destul de prolific rămâne a fi studiul creativității artistice generate de limba română privită în sine, ca mărturie pentru o anumită menire expresivă, scriitorul fiind considerat ca îndeplinitorul acestui destin sub o latură esențială [1, p. 180].

Subiectul luat în discuție de noi vizează resursele limbii materne și capacitatea ei de îndeplinire a unor virtualități estetice, *intensitatea* fiind, *de iure și de facto*, una dintre aceste resurse.

Pentru clarificare, vom oferi de la bun început accepțiunile unor termeni și concepte, argument pentru disociere din proiecțiile lor în texte artistice.

Conceptele de *comparație* și de *intensitate* le găsim teoretizate în mai multe studii, generalizate de *Gramatica limbii române* astfel:

- *Comparație* – categorie gramaticală specifică adjectivului și adverbului exprimând distincții de gradare (gradarea însușirilor obiectelor și a caracteristicilor proceselor) și de comparație (compararea gradului în care este posedată o însușire de către obiecte în momente diferite sau a gradului în care se manifestă caracteristica unui proces). Se realizează printr-un sistem de opoziții grupând trei termeni: pozitivul, comparativul, superlativul, dintre care pozitivul este termenul nemarcat.

- *Intensitate* – semnificație a categoriei gramaticale a comparației, termenii acestei categorii cu excepția pozitivului, exprimând gradul de intensitate a calității unui obiect sau a caracteristicii unui verb, fie prin comparație cu intensitatea aceleiași calități manifestate de alt obiect sau de același obiect în momente diferite (comparativul și superlativul relativ), fie în mod absolut, în afara oricărei comparații (superlativul absolut) [6, p. 154].

Ipoteza actualizării intensității prin elemente de natură substantivală s-a profilat în diverse studii orientate să descrie *aspectul logico-semantic* al conceptului, identificând o subclasă de substantive – substantive calificative; *aspectul formal-analogic* de natură morfologică, realizat analitic prin termenii opozitivi ai gradelor de comparație și sintetic prin mijloacele de derivare; *aspectul relațional* de natură sintactică, determinat de natura nominală a adjectivului, care se subordonează substantivului prin legile acordului, *aspectul pragmatic*, marcat prin condensare de semnificație și valoare estetică.

Demersul nostru se întemeiază și pe deducția făcută de Al. Dârul în cartea *Probleme de structură a limbii tratate din perspectiva gramaticii explicative*, precum că exprimarea unor tipuri de gradație poate fi trecută pe seama substantivelor, deoarece caracteristicile exprimate de adjective și adverbe la gradele de comparație obțin legătura cu denotatul prin mijlocirea substantivelor ce numesc obiectele comparate și determinate de acestea [4, p. 167], iar L. Zbanț nuanțează acest demers raportând complementar fenomenul intensității absolute la substantivele de calitate [9, p. 252].

Fenomenul se manifestă mai pregnant în cazul intensității absolute, când semnificația categoriei gramaticale se realizează în afara oricărei comparații, iar calitatea se disociază din sensul substantivului.

Materialul factual al limbii ne demonstrează că modalitățile de realizare sunt diverse, iar contextele inedite generează structuri sobre, expresii sugestive și insolite.

Dacă e să ne referim la aspectul logico-semantic al *substantivelor de calitate*, atunci acestea, spre deosebire de substantivele obișnuite cu un semnificativ relativ stabil, independent de o anumită situație de enunțare, se caracterizează prin semele [+ subiectiv], care se realizează numai prin actele de enunțare, și [+ afectiv], presupunând subiectivitatea ca mod de apreciere, deci au natură axiologică.

Putem distinge o gradare intrinsecă a substantivelor conținută în matricea semantică a radicalului (5, p. 223). Lucrul acesta poate fi probat pe următorul exemplu excerptat din romanul lui Nicolae Dabija *Temă pentru acasă*: „Înainte de Zareanca părintele Ioan Florenski fu repartizat la Ciornâi Potok, lagărul pentru **criminali** de drept comun de lângă Obi. Preotul nimeri în țarcul fiarelor: **asasini, violatori, cuțitari, hoți, complotiști, delincvenți, contrabandiști, escroci, trișori, paricizi, psihopați, pungași, canibali**”. Am prezentat unul din pasajele în care autorul explorează intensitatea absolută pentru a face o descriere grefată de cadru prin cumularea defectelor extreme ale personajelor. E o modalitate de expresie estetică a urâtului, menită să creeze imagini șocante și atitudini dezaprobatore. Același lucru îl putem găsi și în textul poetic și vom apela în acest sens la două exemple analizate de Nicolae Corlăteanu în lucrarea *Neologismul în opera eminesciană* (3, p. 82), în care menționează că Eminescu recurge la cei mai duri termeni pentru caracterizarea lașității și fariseismului păturilor conducătoare ale societății: *Veacul nostru ni-l umplură saltimbancii și irozii.../ Vezi colo pe urâciunea fără suflet, fără cuget/ Cu privirea împăroșată și la fălci umflat și buget/ Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri /La tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri,/ Toți pe buze având virtute, iar în ei monedă calpă, Quintesență de mizerii de la creștet pân-la talpă.*

Eugen Câmpeanu consideră că nu toate calitățile incluse în substantiv sunt întotdeauna pe același plan. Ele se diferențiază de multe ori în funcție de intențiile vorbitorilor și ale scriitorilor, mai ales, care creează modele literare (2, p. 199). Elocventă în acest sens ni se pare modalitatea de exprimare a intensității absolute prin a asocia un articol nehotărât cu numele proprii de persoană. B. P. Hasdeu a folosit într-un mod destul de fericit combinația dintre determinantul *un* și *numele propriu*, fapt desprins din următorul fragment: *A întreba cum ar fi mers Ioan-vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes. A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă. Columb ar fi inventat busola și tot ar fi mers înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareșalii săi în toate unghiurile Franței; Ioan-Vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski și pe un alt Dumbravă* (B. P. Hasdeu). Determinarea minimă nehotărâtă are aici o puternică incidență semantică și valorifică intensitatea absolută nu doar prin identificarea și atribuirea unei singure calități – vocația de a fi conducător de oști – ci și prin paralela ce structurează simetric narația.

Transpoziția lexico-gramaticală poate constitui o marcă a subiectivității substantivelor de calitate în virtutea faptului că substantivul și adjectivul pot face schimb de caracteristici morfologice și poziții sintactice, fapt ce potențează expresia figurată. Determinarea minimă hotărâtă a unui adjectiv este procedeul cel mai simplu și mai sigur de trecere în subclasa substantivelor calitative. Preferința scriitorilor pentru acestea se justifică prin faptul că ele presupun existența simultană a lucrului și a calității, astfel abstractizate, au putere de sugestie

mai mare, mai cu seamă cele ocazionale: *Nu era pământul, luna,/ Părul mamei răzvrătit/
Bătea negru ca furtuna/ Peste golul scrumuit (Gr. Vieru).* În alte situații intensitatea se realizează prin utilizarea cumulativă a unor serii de adjective substantivizate ce exprimă valori absolute sau calificative. E sugestivă în acest sens poezia *Cuvântul mama* de Gr. Vieru: *Pruncii îl zuruie. Bătrânii îl visează. Bolnavii îl șoptesc. Mușii îl gândesc. Fricoșii îl strigă. Orfanii îl lăcrimează. Răniții îl cheamă. Iar ceilalți îl uită. O, mama! O, mama!*

În lucrarea sa *Lingvistică pentru textul literar* Dominique Mainguenean susține că din punct de vedere sintactic identificăm substantivele de calitate datorită proprietății de a putea figura în două poziții sintactice speciale: *acest* sau *-l* + Substantiv de calitate + *cum e* + Substantiv (*acest perfid cum e contele*) și în incident în diferite locuri ale frazei (*Citea, răzând, perfidul*). Acestor particularități sintactice le sunt asociate particularități semantice [7, p. 115].

Substantivul calitativ, spre deosebire de adjectiv, poate fi determinat de o serie întreagă de adjective, nuanțând astfel ideea de calitate și amplificând-o pe cea de intensitate, ca în fragmentul: *Scrisul de pe fiecare pagină avea altă fizionomie. Uneori cuvintele aveau oblicitatea impetuoasă a ploilor torențiale. Dese, grăbite, alergau, ritmate de aceeași emoție vertiginoasă, în care bătăile inimii erau fulgere* (I. Teodoreanu). Și mai pregnant se profilează acest lucru când determinările iau forma unor structuri comparative: *Nu cred că există obiect (fință ar trebui să spun) de pe pământ în care timpul să se fi înscris mai explicit, mai logic, cu mai mare claritate, în care el, timpul, să se lase privit, citit, înțeles cu o sinceritate mai perfectă, cu un mai total altruism* (Ana Blandiana).

Modelul de sintactic (*Det. minimă*) *N+de+N* stă sub semnul manifestării atitudinii subiective a emițătorului, realizările lui fiind considerate sintagme puternic marcate afectiv și generatoare de intensitate maximă. Se înscriu aici exemple de tipul: *Și cea dintâi școlăriță a fost însăși Smărăndița popii, o zgâtie de copilă ageră la minte și așa de silitoare, de întrecerea mai pe toți băieții și din carte, dar și din nebunii... Nu-l vezi că-i o tigoare de băiat, cobăit și leneș, de n-are pereche? În altă zi ne trezim că iar vine părintele la școală, cu moș Fotea, cojocarul satului, care ne aduce, dar de școală nouă, un drăguț de biciușor de curele, împletit frumos, și părintele îi pune nume Sfântul Nicolai, după cum este și hramul bisericii din Humulești... Dar adevăratul sfânt Nicolai se vede că a știut de știrea mea, că numai iaca ce intră afurisitul de băiat în școală* (I. Creangă).

Caracteristice stilului oralității și fructificate mai ales în proză, structuri de felul acesta întâlnim și în lirica cu accent plasat pe aspectul de amplificare cuantificativă. Emblematică în acest sens este structura *izvor + de + substantiv*, vezi supra la Mihai Eminescu *izvor de șiretlicuri* sau la Vasile Alecsandri *Sfântă muncă de la țară, izvor sacru de rodire, Tu legi omul cu pământul în o dulce înfrăiere!*...

Structura analitică a aspectelor opozitive ale gradelor de comparație funcționează ca o marcă clară a intensității când aceasta se aplică la substantivele calitative, situație atestată atât în proză, cât și în poezie. Cf.: *Mai regină* decât floarea / Doar femeia poate fi... / *Mai de șoptă* ca izvorul / Doar femeia poate fi. / *Mai de-april* ca primăvară / Doar femeia poate fi... (D. Matcovschi). Aici caracterul oximoronic oferit de structură este amplificat de comparații, iar faptul că unul dintre termenii comparației este anaforic conferă intensitate întregului mesaj.

Mărcile de natură adverbială ale superlativului absolut îmbinate cu substantivele de calitate produc deplasări semantice, generatoare de epitete relevând astfel o valoare sporită prin raritate, prin inedit și prin contrast cu termenul asociat. *Dacă înlătura din minte poemul născând și dacă examina schema, dezbrăcând-o de emoție, i se părea absurd și*

neverosimil ca un băiat – oricât de copil și oricât de poet ar fi fost – să poată crede că iubește un zarzăr... Atâta candoare nu era admisibilă (I. Teodoreanu).

Implicații intensive contextuale se produc și în cazul transpunerilor senzoriale, care desemnează senzații provenind din asocierile între diferitele niveluri ale simțurilor – o figură semantică ce se situează între epitet și metaforă – creând o eterogenitate vizual-tactilă [8, p. 565]. Surprinde originalitatea unei astfel de percepții a lumii: *Candoare luminoasă. Încântare pufoasă în fața cerului albastru... Parfum prea copil ca să fie parfum* (I. Teodoreanu).

În ultimul enunț din fragmentul citat atestăm reluarea lexemului-subiect cu funcție de nume predicativ, fapt ce amplifică ideea de calitate a unor astfel de substantive, o reafirmă ca și în exemplul: *Prietenia e prietenie, legea este lege*, dar arta e mai presus de lege (V. Eftimiu). Pragmatica enunțurilor de acest fel se manifestă prin condensare și produce efecte estetice maxime.

Acestea sunt doar câteva modalități utilizate de scriitori pentru valorificarea gradării intensive prin actualizarea valențelor semantice ale substantivelor de calitate, prin încadrarea acestora în contexte strâns legate de subiectivitatea enunțiativă și de actele de enunțare individuale ale creatorului.

Referințe bibliografice

1. Dumitru Caracostea. *Expresivitatea limbii române*. – Iași, Polirom, 2000.
2. Eugen Câmpeanu. *Substantivul. Studiu stilistic*. – București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
3. Nicolae Corlăteanu. *Neologismul în opera eminesciană*. Creația poetică. Proza literară antumă. Eminescu – jurnalistul. – Chișinău, CEP, USM, 2004.
4. Alexandru Dârul. *Probleme de structură a limbii române tratate din perspectiva gramaticii explicative* (Studii și materiale). – Chișinău, 2009.
5. *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*. – București, Editura științifică, 1997.
6. *Gramatica limbii române*. I. *Cuvântul*. – București, Editura Academiei Române, 2005.
7. Dominique Maingueneau. *Lingvistică pentru textul literar*. Seria *Științele limbajului*. – Institutul European, 2008.
8. Mihaela Mancaș. *Descrierea figurativă*. În: *Limba română – structură și funcționare*. Actele celui de-al 4-lea colocviu al Catedrei de Limba Română. Coordonator: Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universității din București, 2005.
9. Ludmila Zbanț. *Intensificarea absolută a calității și acțiunii* (pe material francez și român). – Chișinău, CEP USM, 2009.

Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău)